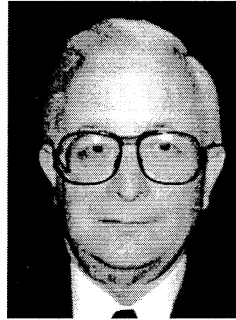

ПРО ДЕЯКІ НЕТОЧНОСТІ У ВИСВІТЛЕННІ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ДИПЛОМАТІЇ В ООН У РАДЯНСЬКІ ЧАСИ

Відновлення державності Україною привернуло увагу багатьох українських дослідників до проблематики зовнішньої політики України, її історії та сучасності. Окремі розділи в публікаціях присвячені навіть зовнішньополітичній діяльності УРСР в ООН, інших міжнародних організаціях в той період з 1945 до 1991 р., коли українська дипломатія була частиною загальносоюзної, радянської дипломатії.

Нами було розглянуто кілька фундаментальних робіт, опублікованих українськими науковцями за останні десять років, особливо їх розділи, приділені діяльності дипломатів УРСР в ООН, коли вони працювали поряд з дипломатами СРСР, БРСР і реалізували зовнішню політику СРСР з усіма її вадами та достоїнствами.

Неточності у висвітленні української теми в усіх розглянутих публікаціях пов'язані, перш за все, з недостатнім знанням т.зв. конференційної дипломатії, що не дозволяло належним чином оцінити практику української дипломатії в радянські часи, а, по друге, інколи з відсутністю сучасного погляду на зовнішню політику СРСР, яка, врешті-решт, також була неадекватною вимогам часу, зіграла свою роль у банкрутстві комуністичної наддержави. Але цей новий погляд вже давно утверджувався на сторінках української літератури. Достатньо згадати підручник з міжнародних відносин та зовнішньої політики, опублікований авторами з Київського національного університету імені Тараса Шевченка в 1999 р., в якому зовнішня політика СРСР була названа “двоїстою”¹ за її постійних коливань між завданнями просування до “перемоги комунізму в усьому світі” і бажанням продемонструвати політику миру і мирного співіснування, що мало, поміж іншого, значну пропаган-

**БІЛОУСОВ М. М.,
доктор історичних
наук, професор**

*Дипломатична академія
України
при МЗС України*

дистську вартість. Не всі сучасні автори в Україні помічають, що ця “двоїстість” була за великим рахунком притаманна і діяльності УРСР на міжнародній арені, якою керувала КПРС. Замість цього в деяких розглянутих публікаціях без застережень вживаються відомі кліше радянських часів: “СРСР, УРСР, БРСР послідовно виступали за...”, “вели боротьбу проти...”, “підтримували волелюбні народи”, “відстоювали права людини” і т. п.

В інших публікаціях замість СРСР взагалі згадується лише УРСР і з під пера виходить щось на кшталт: “одним з кардинальних питань, стосовно якого Українська РСР вносила безліч пропозицій були проблеми роззброєння і захисту миру”². Такі твердження виглядають явним перебільшенням. Внесення пропозицій зі згаданих проблем в 1945-1991 роках завжди вважалося прерогативою СРСР і до них УРСР могла лише згодом приєднуватися.

Відчувається також в окремих публікаціях незнання деталей роботи на міжнародних конференціях, у тому числі, на сесіях Генеральної Асамблеї ООН. У результаті не проводиться різниця між внесенням на розгляд “питання” чи “ініціативи” і внесенням “поправок” до якихось документів, запропонованих іншими делегаціями або приєднанням до них в якості “співавтора”. У конференційній дипломатії на першому місці стоїть “ініціатива”, тобто внесення нового пункту (питання) у порядок денний міжнародної конференції, на другому – внесення проекту резолюції до питання, яке вже стояло в порядку денному. На третьому – внесення поправок до проектів резолюцій інших держав та “приєднання” до інших авторів документів. Кожна з цих дій вимагає різного рівня активності делегацій. Так, внесення нового пункту в порядок денний потребує представлення “пояснювальної записки”, кількох виступів на захист своєї ініціативи, розробки проекту резолюції. Для внесення проекту резолюції з якогось питання пояснювальна записка вже не потрібна, хоча необхідність у мобілізації підтримки проекту залишається. Порівняно менше супроводжуючих зусиль вимагає внесення поправок до різних проектів резолюцій, хоча і тут потрібна робота, щоб забезпечити їх підтримку необхідною більшістю голосів. Отже, розглядаючи в цілому діяльність УРСР в ООН некоректно в одному рядку згадувати “пропозиції і поправки УРСР”, або всі внесені нею на розгляд ООН документи називати “поправками”, як це повторюється в працях Л.Д. Чекаленко.

Водночас з врахуванням залежності від загального курсу СРСР практична активність української дипломатії в ООН в радянські часи характеризувалась досить широким діапазоном дій. Так, до “ініціатив” або “пропозицій” України в ООН можна, зокрема, віднести звернення уваги Ради Безпеки ООН до становища в Індонезії

(1946), пропозиції провести Міжнародний рік охорони здоров'я та медичних досліджень (1958), запровадити співробітництво між державами заради ліквідації неписьменності у світі (1961), посилити роль ООН у справі підготовки технічних кадрів для прискорення індустріалізації країн, що розвиваються (1962), вжити заходи проти нацизму і расової нетерпимості (1969, разом з Польщею). У 1969 р. в МЗС УРСР був розроблений проект резолюції з засудженням практики застосування колоніальними державами найманців, щоб повернути назад деколонізацію деяких країн, ключовий пункт якої був внесений від імені УРСР, СРСР та БРСР в 1969 р. до загальної антиколоніальної резолюції Генеральної Асамблеї ООН і повторювався аж до схвалення спеціальної Конвенції ООН з цього питання в 1989р. У 70-х – 80-х рр. УРСР надавала вже перевагу внесенню проектів резолюцій і поправок разом з іншим делегаціями, що краще забезпечувало їх загальну підтримку, або практикувала приєднання до проектів інших делегацій.

Про всю цю роботу, а на ній, в основному, базувався досвід, який став у нагоді після проголошення незалежності і в процесі формування дипломатії теперішньої України, можна дізнатися зі збірників документів і матеріалів “Україна на міжнародній арені”, які регулярно публікувались МЗС УРСР в радянські часи, а також з документів ООН, службових записок, листів і т. п., які зберігаються в архівах МЗС. У результаті загальної констатації про “одержаний досвід” мали б стати більш предметними.

У ряді опублікованих нещодавно в Україні книг звертають на себе увагу окремі фактичні помилки. Так, наприклад, стверджується, що поміж інших угод обмеження озброєнь Україна “підписала” або “ратифікувала” Договір про нерозповсюдження ядерної зброї в 1968 р. Тут слід зазначити, що деякі автори не беруть до уваги той факт, що “підписання” завжди передуює “ратифікації”. Але були деякі договори, які підписувала УРСР, а ратифікував їх чомусь лише СРСР, наприклад, мирні договори з колишніми союзниками Німеччини, що слід віднести на рахунок міжнародно-правової непослідовності в СРСР. Взагалі, що стосується підписання і ратифікації Українською РСР багатосторонніх міжнародних договорів разом з СРСР, то тут є певна двозначність: підпис СРСР був, безумовно, чинним для всієї радянської території, у тому числі і для УРСР. Настояючи на їх підписанні від імені УРСР, українські дипломати розглядали цей акт як певне завершення їх виступів на користь цих угод в ООН і як, хоча б формальне, підтвердження “суверенітету” УРСР, визнаного в ООН. (У деяких випадках США заявляли про своє “невизнання” підпису УРСР під угодами, посилаючись на наявність підпису СРСР). Але у випадку з підписанням Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ) в 60-х – 70-х роках склалася суттєво особлива ситуація, що не дозволяла

Києву претендувати на приєднання до ДНЯЗ, хоча українські дипломати в ООН активно і тривалий час виступали за його складення. Справа в тому, що в той час було неможливо встановити статус УРСР, необхідний для приєднання до ДНЯЗ. Тоді одразу були визначені лише п'ять держав, що володіли ядерною зброєю: СРСР, США, Великобританія, Франція та КНР. Решті заборонялось мати ядерну зброю, а їх мирні ядерні програми ставились під контроль МАГАТЕ. Отже, УРСР, яка була невід'ємною частиною ядерного потенціалу СРСР, не могла в той час стати "шостою ядерною державою" і не могла відмовитись від радянської ядерної зброї на своїй території і поставити свою ядерну промисловість під контроль МАГАТЕ. Ця проблема була вирішена остаточно лише в 1994 р. після того, як Україна стала незалежною державою. Таким чином, до розпаду СРСР Україна не могла ні "підписати", ні "ратифікувати" ДНЯЗ.

Крім цього складається враження, що з легкої руки академіка Української академії наук національного прогресу О.Г. Івченка, який у 1997 р. опублікував монографію "Україна в системі міжнародних відносин: історична ретроспектива та сучасний стан", в українській літературі з'явилися твердження про "внесок України... в успішне проведення наради з питань безпеки і співробітництва в Європі – підписання у 1975 р. у Гельсінкі Заключного акта наради". У наступних авторів можна вже зустріти згадку про "участь УРСР у підготовці і проведенні НБСЄ"³. Але делегація УРСР не брала участі ні в підготовці, ні в проведенні НБСЄ і підпису її глави держави або глави уряду під Заключним актом в 1975 р. не було. Звичайно, підпис СРСР був чинним і для України, але причини, за якими СРСР не залучив УРСР до участі в НБСЄ, заслуговують на окреме вивчення, бо Заключний акт розглядався в СРСР як певний еквівалент повоєнного мирного врегулювання, як "остаточна риска під другою світовою війною"⁴, а УРСР у свій час брала участь у цьому мирному врегулюванні: готувала і підписала мирні договори з союзниками Німеччини. До речі, це вона робила не як член ООН, а як учасник перемоги, бо статутом ООН (ст. 107) заборонено втручання ООН у мирне врегулювання після Другої світової війни. Представники УРСР залучались також до підготовки мирного договору з самою Німеччиною, доки ця підготовка не припинилась в умовах "холодної війни". Підсумовуючи, слід знов сказати про помилковість твердження про участь УРСР у "проведенні" НБСЄ.

Доля України безпосередньо пов'язана з переломними процесами, які розгорнулися в СРСР в другій половині 80-х років ХХ сторіччя. Розвал світової системи комунізму і СРСР, які стали результатами цих процесів, призвели до незалежності України, початку проведення нею власної зовнішньої політики. Отже, уявляються спірними

фактичні спроби деяких сучасних українських вчених принизити значення вказаного перелому, поставити його під сумнів. Адже в згадані роки СРСР почав поступово відмовлятися від ідеології класової боротьби, від "класових" на користь "загальнолюдських" цінностей, що в минулому штовхало його на експансію, від спроб досягти переваги в усіх видах зброї, від військового нав'язування "сфер впливу" в регіонах тощо. Було знято вкрай небезпечне змагання ідеологій, яке було розпочато ще в 1917 р., коли в Радянській Росії був проголошений курс на "перемогу комунізму в усьому світі", як би він не модифікувався і не приховувався пізніше, і коли на Заході одразу заявили про "загрозу комунізму" їх суспільствам, у тому числі воєнну. Ініціативи, які були після 1985 р. запропоновані СРСР, призвели до згортання гонки озброєнь на деяких важливих напрямках, до реальної поваги до волі народів країн "соціалістичного табору" обирати свою долю, яка до цього лише декларувалась. Усі ці процеси підтримувались українською дипломатією як до, так і після незалежності. І значення цього перелому не зменшується через те, що і в сучасних міжнародних відносинах серед т. зв. великих держав ще існують менталітет "холодної війни", великодержавні наміри, прихильники гонки озброєнь і застосування військової сили. І все ж таки незрозуміло, коли в такій ґрунтовній праці, як "Україна в Організації Об'єднаних Націй: 60 років участі у розв'язанні міжнародних проблем" дещо двозначно тлумачаться зміни, які почалися в 1985 році: відчувається явно негативне ставлення до "прискореного роззброєння", до "ідеологічної капітуляції", яка нібито була "платою" за давно вже на той час необхідні заходи роззброєння, до "односторонніх поступок", до "здачі позицій у зонах регіональних конфліктів", нібито авторам невідомо, що всі ці "позиції" були результатом силової, мілітарної політики СРСР, яка відповідала "ідеологемам" і вважалось "прагматичним національним інтересам", навіть була "фундаментом цивілізаційної самоідентифікації Радянського Союзу на міжнародній арені"⁵. Ці "ідеологеми" і "інтереси", на жаль, дорого коштували народам СРСР і, зокрема, українському народу. Прикро, що подібні настрої досить розповсюджені зараз в Росії в колах, які сумують з приводу розпаду СРСР, вважають його "геополітичною катастрофою".

Автор цих рядків не розглядає в контексті своєї теми таку фундаментальну публікацію, як "Нариси з історії дипломатії України", оскільки в ній у частині, присвяченій участі УРСР в міжнародних відносинах у 1945-1991 рр., йдеться більше про взаємини між МЗС УРСР і союзним міністерством і, відповідно, між МЗС УРСР і керівництвом Компартії України, що дає цінну змогу побачити функціонування механізму дозволів на діяльність УРСР на міжнародній арені, але було менше сказано про саму діяльність УРСР в ООН⁶.

Завершуючи огляд ряду найбільш ґрунтовних публікацій в Україні, де тільки невелика частина присвячена її зовнішньополітичній діяльності в радянські часи, хотілось би звернути увагу на таке. Більшість авторів справедливо констатують, що з радянських часів українська дипломатія вивнесла надзвичайно цінний досвід дипломатичної роботи. Водночас, залишився непомітним для дослідників один з аспектів цієї роботи, а саме пов'язаний з ідентифікацією України на міжнародній арені. Активність української дипломатії в ООН, в інших міжнародних організаціях, як би вона в той час не залежала від союзних настанов, об'єктивно допомагала стверджувати ідентичність України в міжнародних відносинах, особливо в стінах міжнародних організацій. Це був тривалий процес. Якщо в перші повоєнні роки тодішній міністр закордонних справ Д.З. Мануїльський у своїх виступах на форумах ООН навіть не згадував "Україну", "український народ", а виступав лише від імені своєї "делегатії", або навіть "радянських республік", то в наступні роки глави делегацій УРСР все частіше говорили "ми в Україні виступаємо за...", "уряд УРСР вважає...", "український народ вимагає..." і т. п., нагадуючи таким чином про існування України в складі СРСР. У більшості випадків ініціаторами таких заяв були українські дипломати. "Ми хотіли, щоб про Україну говорили", зізнався ветеран української дипломатії Г.Й. Удовенко, а багаторазовий міністр закордонних справ України А.М. Зленко згадував, що все це розпочиналося "на ініціативному рівні, за рахунок власного ентузіазму", якого "не бракувало" українським дипломатам⁷.

У результаті в 1960 і 1965 рр. глави делегацій УРСР М.В. Підгорний (тоді Перший секретар ЦК Компартії України) і П.Т. Тронько (тоді заступник голови Ради Міністрів УРСР) виступали з трибуни ООН українською мовою, а міністри закордонних справ Л.Х. Паламарчук і Г.Г. Шевель часто-густо в полеміці удавалися до цитування влучних українських народних прислів'їв. І всі в делегаціях УРСР в ті часи розуміли, що мова – це частина ідентичності народу. А ось як ідентифікував УРСР через її питому вагу в економіці Європи і усього світу в 1967 р. міністр закордонних справ Д.З. Білокопос, виступаючи в ООН: "Українська РСР дає 7-10% світового виробництва чавуну, сталі, видобутку залізної руди і вугілля. Щодо випуску багатьох важливих видів продукції, у тому числі чавуну, сталі, прокату, магістральних тепловозів, цукру, видобутку залізної руди і газу, Україна займає перше місце в Європі"⁸.

Цілям ідентифікації України слугували і документи, які вносила на розгляд ООН українська дипломатія, і ті документи інших делегацій, до яких УРСР приєднувалася або пропонувала поправки. Бо тоді вважалося, що чим більше буде таких документів, тим більше буде відомо про Україну та її дипломатію. Свідченням цієї роботи можуть послужити численні документи, відтворені в збірниках МЗС УРСР "Україна на міжнародній арені". З часом, коли скасують службові обмеження, і в Україні будуть також публікуватися лише найважливіші документи зовнішньої політики, як це багато років роблять інші держави, які у свої зовнішньополітичні збірники не вміщують документи ООН, інших міжнародних організацій, вважаючи їх вторинними.

У справі ідентифікації УРСР в умовах, коли у світі всі знали лише про "Росію", не було дрібниць. Саме так слід розуміти передачу ваз, картин, кришталевих виробів тощо від імені УРСР, тобто репрезентативних художніх подарунків, які, поряд з подарунками держав-членів, демонструвались у залах штаб-квартири ООН, інших міжнародних організацій, де їх бачили делегатії всіх країн, туристи і відвідувачі.

Українські дипломати намагались, щоб виступи делегації УРСР в ООН не повторювали виступи союзної делегації, шукали власні аргументи. Так, наприклад, у 1959 р., коли СРСР почав загально критикувати позицію тодішнього Генерального Секретаря ООН Д. Хамаршельда, який без повноважень від Ради безпеки ООН вчинив певні дії, то в делегації УРСР був проаналізований його звіт за діяльність в минулому році і було знайдено немало конкретних положень, які не базувалися на статуті ООН, про що було сказано у виступі глави української делегації. Д. Хамаршельд був вимушений виправдовуватися, відповідати українському представникові. Таких прикладів дослідники діяльності України в ООН за радянські часи могли б знайти немало, якщо б шляхом контент-аналізу могли порівняти тексти виступів УРСР і СРСР, ознайомившись із протоколами засідань органів ООН, які зберігаються в МЗС України, у бібліотеці імені В.І. Вернадського в Києві – депозитарії документів ООН.

Тема – зовнішня політика і дипломатія України, її історія і сучасність – воістину невичерпна. Автор цих рядків, який кілька десятків років був українським дипломатом, сподівається, що висловлені їм зауваження і міркування допоможуть у подальших дослідженнях українських вчених, звернуть їх увагу до поки що не введених у науковий обіг джерел знань про зовнішню політику України.

ПОСИЛАННЯ

- ¹ Міжнародні відносини та зовнішня політика. 1945-70-ті роки. – К.: Либідь, 1999. – С. 28-35.
- ² Чекаленко Л.Д. Зовнішня політика України. – К.: Либідь, 2006. – С. 301.

3. Івченко О. Україна в системі міжнародних відносин: історична ретроспектива та сучасний стан – К.: РІЦ УАННП, 1997. – С. 130; Міжнародні відносини та зовнішня політика 1945-70-ті роки. – К.: Либідь, 1999. – С. 538; Віднянський С.В., Мартинов А.Ю. Україна в Організації Об'єднаних Націй: 60 років участі у розв'язанні найважливіших міжнародних проблем. – К.: Генеза, 2006. – С. 122.
4. История внешней политики СССР. – 1945-1980 гг. – М., 1981. – Т. 2. – С. 509.
5. Віднянський С.В., Мартинов А.Ю. Вказ. тв. – С. 128, 130-132.
6. Нариси з історії дипломатії України / О.І. Галенко, Є.Є. Камінський, М.В. Кірсенко та ін. Під ред. В.А. Смоля. – К., 2001. – С. 550-616.
7. Урядовий кур'єр, 25 березня 2003р.; Зленко А.М. Дипломатія і політика України в процесі динамічних геополітичних змін. – Харків, 2003. – С. 35.
8. Українська РСР на міжнародній арені. Збірник документів і матеріалів. 1962 -1970 рр. – К., 1977. – С. 89.

Надійшла до редакції 11.09.2007